

EMLÉKHELYEK

Vas megyei üdvözlet

*Sokszor megyek Szombathelyre,
gondjaimtól szabad helyre,
és mellette Oladon
békecségem fogadom,
sűrű fák közt Kámonban
elmerülök álmomban,
és ha vágyom völgyre, hegyre,
tovább utazom Kőszegre,
végtére
hazatérek Csöngére.*

...végtére hazatérek Csöngére” – szól a *Vas megyei üdvözlet* című Weöres-vers zárósora, ami a csöngői *Weöres Sándor Emlékház*ban berendezett kiállítás címe, és ez olvasható az emlékház parkjában 2003-ban felavatott Weöres-szobron, Segesdy György Munkácsy-díjas szobrászművész alkotásán is. Igen, Weöres Sándor hazatért: szülei csöngői házába, a Weöres-ösök birtokára – a Vas megyei Kemene-saljára.

Mondják, boldog lehet az a térség, amely két zsenit is adott a magyar irodalomnak – Berzsenyi Dánielt és Weöres Sándort – így a Kemenesalja boldog vidék. Szelid dombjain kóborolva, csendes falvai-ban járva szinte mindenütt a szellemi elődök, ősök nyomát találhatjuk – a zsenik, s az „árnyékukban” megbúvó tehetséges, a maguk korában nem egyszer országos súlyú, jelentőségű alkotók emlékét. S a nyomok keresése fontos feladat: már XIX. század felfedezte, meg kell őrizni a múlt örökségét, hogy felidézhető legyen, ha csak néhány pillanatra is az elmúlt századok szelleme, hogy tájékozódási pont-ként, amolyan kapaszkodóként segítse a jelen életét.

1876-ban, *Berzsenyi Dániel* születésének centenáriuma emléktáblával jelölte meg a költő 1750 körül épült szülőházát „a vármegye közönsége”, s azóta is Egyházas-hetye a Vas megyei Berzsenyi-kultusz központja. A költő szülőházában rendezték be a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai a Berzsenyi-emlékmúzeumot, amely egyszerre ismerteti meg Berzsenyi életét és életművét, és ad képet a XVIII. századi középnyelvi életformáról annak „kellékeiről”, a korabeli berendezési tárgyakon, háztartási eszközökön keresztül. Egyházas-hetyéből Berzsenyi útja 1799-ben a Dukai Takács Zsuzsannával való házasságkötése után szülőfalujából a Hetyétől nem messze található Kemenessömjénbe vezetett. Ma a faluban több dolog emlékeztet az itt töltött 5 esztendőre. Az egykori Berzsenyi-ház helyén ugyan új lakóház épült, de falán emléktábla őrzi a költő emlékét, a falu fölött húzódó dombon, a „szőlőhegyen” pedig megtalálhatjuk a pincét, ami a hagyomány szerint Berzsenyi Dániel tulajdonában volt. 1936-ban avatták a ma is felkereshető emlékoszlopot a pince mellett a költő tiszteletére. Az emlékmű felirata arról tudósít, hogy a helyén álló cseresznyefa alatt írta Berzsenyi Dániel csodálatos ódáit. Berzsenyi Dániel a sömjéni éveknek köszönheti, hogy Kuzinczy Ferenc felfigyelt rá, itt kapta versírásán Dani uraságot jó barátja, a szintén költő Kis János, akinek közreműködésével létrejöhett Kazinczy és Berzsenyi sok évtizedes kapcsolata, barátsága. S a Berzsenyi-pince kis teraszán állva láthatjuk, amit Berzsenyi Dániel is láthatott a XIX. század első éveiben: a Kemenesalja pannon vidékét, a Ság-hegy vulkáni kúpját s a hegy lábánál Celdömölköt, a térség „fővárosát”.

Két templom tornya magasodik a városban: az evangélikus templomé, ahol a templom falán látható emléktábla tanúsága szerint Berzsenyi Dánielt keresztelték, s a XVIII. században épült kegytemplom kettős tornya, ami szinte a város szimbólumává lett. A templomot építtető *Koptik Odó* apát, 1739-ben foglalta el dömlői apáti tiszte, s magával hozta a mariazelli kegyes-szobor másolatát. A szobor már a templom építésekor is csodát tett: egy, az építkezés során súlyos balesetet szenvedett munkás felgyógy-

ult sérüléséből – a kegytemplom azóta búcsújáró hely. De itt, a mai Celldömölkön, az akkori Nemesdömölkön volt lelkész az író, költő *Kis János*, a magyar reformkor kiemelkedő alakja, Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel barátja. A város alsósági temetőjében nyugszik Kresznerics Ferenc, szótáríró, nyelvész, paptanáer a XIX. század első fele magyar művelődésének meghatározó személyisége, aki élete utolsó állomásaként a Celldömölkhöz tartozó alsóság római katolikus templomában szolgált plébánosként, s valahol a belvárosban talán áll még az épület, ahová a gyermek Weöres Sándor édesanyjával el-ellátogatott a helyi intelligencia bölcséleti társaságának rendezvényeire. A város tehát valóban centruma a térség irodalmi, kulturális emlékeinek: közvetve-közvetlenül a Kemenesalja valamennyi alkotója kapcsolatba került vele, s a városból a Kemenesalja valamennyi irodalmi emlékhelye könnyedén elérhető. Ugyan Veszprém megyébe látogatunk, ha *Nagy László* iszkázi szülőházát, a mai Nagy László Emlékmúzeumot keressük fel alig több mint 20 kilométerre Celldömöltkől, a megyehatár ez esetben hangsúlyozottan jelképes: ugyanaz a vidék nevelte Nagy Lászlót is, amely Berzsenyit és Weörest, a Somlót, a Ság, a térség szinte mediterrán atmoszférája benne él mindhármuk művében.

Iszkáztól a 8-as főúton Kőrmend felé haladva, a jánosházi elágazótól néhány kilométerre bújik meg Duka, Berzsenyi Dániel szellemi társának, pártfogoltjának, *Dukai Takács Judit* költőnőnek szülőfaluja. A település központjában áll a kúria, ahol a költőnő leányéveit töltötte, s a falu régi temetőjében felkereshető a hófehérre meszelt kis épület: Dukai Takács Judit végső nyughelye. A XIX. század elejének ismert költőnője 1814-től datálhatta költővé avatását: ekkor látogatta meg őt Dukában az itáliai útjukról hazafelé tartó Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum folyóirat alapítóját-főszerkesztője, a kor irodalmi életének meghatározó személyisége. Nem csak Judit miatt járt persze erre. A Celldömöltkől 20 kilométerre északra fekvő Uraiújfaluba tartott, hogy meglátogassa Döbrentei Lajost, édesapját, aki itt szolgált lelkészként – sírja felkereshető a falu temetőjében. De Uraiújfalu más emlékekkel is büszkélkedhet. A település központjától nem messze áll *Szelestey Lászlónak* a XIX. század második fele költőjének és politikusának szülőháza – emléktábla jelzi –, a település szentivánfai részén pedig a magyar gyermekirodalom úttörőjének, *Bezerédj Amáliának* emlékét idézhetjük. Bezerédj Amália szülőháza sajnos 1945-ben leégett, áll viszont a templom, ahol keresztelték 1804-ben. Uraiújfaluból indult tehát útjára a Flóri könyve című kis olvasókönyv szerzője, amiről nem kisebb személyiség, mint Benedek Elek írta, hogy általa lett íróvá, a Flóri könyve volt az az első és meghatározó élménye, amely az irodalom felé fordította.

Uraiújfaluból Ostffyasszonyfa felé haladva a Rábán kel át az utazó, a Ragyogó hídon vezet keresztül útja. Érdemes megállni a hídon egy pillanatra, és megnézni a hídfőn található emléktáblát, amely *Petőfi Sándor* ostffyasszonyfai tartózkodásának állít emléket. A tábla szövege szerint a Ragyogó hid közelében szokott fürödni az akkor 16 esztendő Petőfi barátjával, *Orlay Petrich Somával*. A faluban áll még az a ház (Petőfi utca 2), ahol Petőfi 1839 nyarán három hónapot töltött, a ház udvarán a malomkő asztal, amelynél a hagyomány szerint verseit írta. A ház Salkovics Péter földmérnök tulajdona volt – Salkovics Péter testvére volt annak a Salkovics Mihálynak, aki miatt a költő édesapja, Petrovics István elszegényedett –, a mérnök ígéretet tett, hogy mintegy kárptásként vállalja Petőfi Sándor taníttatását. Weöres Sándor faluja, Csöngye is őrzi Petőfi emlékét: a falu evangélikus templomának fa karzata egy bevéselt latin mondatot rejt. A hagyomány Petőfi Sándornak tulajdonítja a bevésést, aki ostffyasszonyfai hónapjai alatt Csöngére járt istentiszteletre, s a karzatnak erről a pontjáról figyelte csöngői szerelmét, a földesúri padsorokban misét hallgató Csáfordi Tóth Rózát.

*„Lég, sugár, víz, hegy között
állsz a zöldben és a kékben,
jelenléted észrevétlen
mindenségbe öltözött.
Száll évezredek hada,
majdnem mindent learatnak,
de azon nem változtatnak,
hogy itt álltál valaha”*

Múlt és múlhatatlan, örök és változó, időben meghatározható és időtlen viszonyán töprengenek *Weöres Sándor* Kép keretben című versének sorai. S valóban: hétköznapi időfogalmunk szerint alig három hónap Petőfi ostffyasszonyfai nyara, valójában sokkal több ennél: Ostffyasszonyfa ma is Petőfi faluja, ahol emléktábla, szobor és kis emlékmúzeum őrzi a költő emlékét. Ahogy alig egy esztendő, amit *Tatay Sándor* az Ostffyasszonyfától körülbelül 10 kilométerre, a 84-es főút mentén fekvő Répcelakon töltött, de ez az egy év (amelynek emlékét Tatay Sándor is megidézte *Lődörgések kora* című regényé-

ben), úgy él a kisváros hagyományában, mint sorsfordító év: ekkor vált Tatay Sándor íróvá. Erről tudósít a Városháza – Tatay egykori lakhelye, az akkori Dukai Takács kúria – falán elhelyezett emléktábla, s az a tény, hogy az író első prózai munkái a falusi életet, a vidék hétköznapjait jelenítik meg. S szintén főlegesen volna kiszámolni, mennyi időt is töltött pontosan *Bertha Bulcsú* a Jánosháza mellett, a 8-as főút közelében fekvő Nemeskeresztúron, nagyszülei házában: örökké és múlhatatlanná teszi itt tartózkodásainak emlékét a faluban avatott emléktábla, valamint azok a művek, amelyekben fel-feltűnnek a dunántúli falvak, az itt élő emberek, a művek, amelyek megidézik Nemeskeresztúr világát is.

S tehetetlen az idő ott, ahol több száz éves falak, büszke tornyok szállnak vele szembe: Sárváron például, ahol a XIII–XIV. századi alapokon álló, a ma is látható, XVIII. századra felépült szabálytalan ötszögű, zárt udvart körülvevő, egyemeletes, késő reneszánsz jellegű várkastély teszi időtellenné a város virágkorát, a XVI. századi Nádasdyak korát, amikor Sárvár a korabeli Magyarország egyik szellemi fellegrárává vált. A magyar nyelvű magyarországi nyomtatott könyv szülőhelye Sárvár. 1534-ben érkezett Nádasdy udvarába *Sylvester János* két műve kéziratával: Nádasdy Tamás tanítóként alkalmazta az általa alapított iskolában, s nyomdát hozott létre Sylvester műveinek megjelentetésére. Így a Sárvár-Újszigeti nyomdában jelent meg annak első termékeként 1539-ben Sylvester *Grammatica Hungarolatina* című latin nyelvű de magyar grammatikai szakkifejezéseket is tartalmazó nyelvtankönyve, majd 1541-ben Sylvester János fő műve, az Új testamentum magyar fordítása, amelynek előszava, *Az magyar nípnek* írt ajánlása az első magyar disztichon.

Nádasdy Tamás mecénási tevékenységét jelzi az is, hogy vélhetően az ő közbenjárására jutott a magyar históriás ének legnevesebb képviselője, *Tinódi Lantos Sebestyén* nemesi ármálisához; Tinódi 1556-ban Sárvárot hunyt el. A Nádasdy Tamás alapította XVI. századi iskola a XIX. században még egyszer feltűnik a magyar irodalom és Sárvár város történetében. Az iskolaépület helyén 1830-ban épült házban ma óvoda működik, s az épület rövid epizód *Gárdonyi Géza* írónk életében, 1884-ben egy fél esztendőre az itt működő elemi iskolában volt osztálytanító. A Sárváron töltött hónapok emlékét az épületen emléktábla őrzi.

S kilépünk az időből akkor is, ha a Szombathelytől 20 kilométerre, délre fekvő kistelepülés, Zsenye határában magasodó Békássy-kastély ősparkjában sétálunk. Az évszázados fák árnyékában kis temető rejlik: a kastély egykori urainak temetkezési helye, s benne egy szürkegránitból készült, lényegében teljesen sírkő: itt nyugszik *Békássy Ferenc*, a századelő magyar irodalmának egyik nagy ígérete. Az Angliában tanuló fiatalember tehetségét Babits Mihály is nagyon sokra tartotta – szomorú, hogy ezt csak a nekrológból tudhatjuk, amely a fiatal költő korai halála után jelent meg a Nyugatban Babits tollából. Az ifjú költő életének az I. világháború vetett véget. A háború első csatáinak egyikében hunyt el az akkor 22 esztendőes huszárönkéntes, Békássy Ferenc, akinek emlékét és nevét Angliában, Cambridge-ben a King's College kápolnájában külön emléktábla őrzi. A zsenyei kastélypark kerítésén Blaskó János szobrászművész 2000-ben avatott Békássy-emlékfalát láthatjuk.

Vas vármegye vagyon Stájer határában

Hol Kőszeg, Szombathely, Körmend egy folytában,

Rohoncz, Sárvár, Dömölk, mind esnek e tájban,

Szent Gotthárd, melly híres török romlásában – írta Losonczy István 1771-ben.

Körmend, Kőszeg és a ma Ausztriához tartozó Rohonc ugyanakkor nem csupán földrajzi elhelyezkedésük okán „esnek egy folytában”. Összeköti e városokat a XVIII–XIX. század ismert és népszerű alkotója, *Faludi Ferenc* is. Faludi, bár a ma szintén Ausztriához tartozó Németújvárot született, mégis körmendinek tekintendő: családja a kurucok közeledése okán költözött a császárhű Batthyányokkal Németújvárra 1704-ben, de gyermekkorát már Körmenden töltötte, ahol édesapja a Batthyányak tisztartója volt. A városban ma több dolog is emlékeztet Faludi Ferencre: a Faludi-ház helyén álló épület falán emléktábla áll, ahogy emléktáblát találhatunk a költő születésének 300. évfordulója óta a Faludi Ferenc Városi Könyvtár falán is. Körmend nevelte tehát Faludt egészen 1714-ig, amikor Kőszegre, a jezsuita gimnáziumba került – először. Hiszen később visszatért, iskolai végzetével 3 esztendőt töltött újra a városban mint a gimnázium lelkes, elhivatott rektora. A XVIII. századi gimnáziumépület ma már nem áll, az egykori bencés rendház falán viszont emléktábla idézi Faludi Ferenc alakját, kőszegi éveit. Abban az utcában áll az épület az emléktáblával, amely éppen Faludi Ferenc leghíresebb kőszegi tanítványáról, *Rájnys Józsefről* van elnevezve. Az 1741–1812 élt Rájnis kora egyik meghatározó alakja volt. Költő, nyelvész, Vergiliust fordított, az egyik korabeli irodalmi vita, a prozódiai vita elindítója volt – Kőszeg városa büszkén vallhatja őt is szülőföldének. Körmend és Kőszeg után az utolsó jelentős helyszín Faludi Ferenc életében Rohonc volt. Itt, a Batthyányok által fenntartott szegényházban fejezte be életét

Vasi képek (Debreczeni-Droppán Béla felvételei)

Vasfüggöny Múzeum – Felsőcsatár

Óriszentpéteri templom

Domokosrendi kolostor – Vasvár

Faludi, valahol Rohoncon nyugszik, pontos sírhelye ismeretlen. Amíg állt a városban a szegényház épülete, falán emléktábla idézte Faludi Ferenc itt töltött éveit; az épület lebontása óta ez az emléktábla is Körmenden látható. A körmendi plébániatemplom falára innen került át Faludi Ferenc emléktáblája, amely ma Kiss Sándor szobrászművész kiegészítésével látható.

A körmendi Batthyány-kastély még egy jelentős személyiségre emlékeztet: a kastélyudvaron Lessenyei Márta Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása áll, amely a Batthyány-család talán legkiemelkedőbb egyéniségének, a szegények orvosának, *Boldog Batthyány-Strattmann Lászlónak* állít emléket. Itt, a kastélyegyüttes egyik mellékszárnyában nyitotta meg szemkórházát Batthyány-Strattmann László, itt, „ahol egykor a nemzet felsőbb ezreinek kiválasztottjai és koronás fők adta egymásnak találkát unaloműző, pompás szórakozásra, egy európai hírű tudós orvos meztlábás szegény szenvedőket fogad és gyógyítja őket az orvosi tudomány segítségével és legendás hírének, tudásának olyan balszamos varázsával, mely talán többet segít minden tudománynál” – ahogy egy korabeli újságcikk szerzője fogalmaz. A haláláig, 1931-ig gyógyító orvost tevékenységéért és a közbenjárására bekövetkezett csodás gyógyulások okán 2003. március 23-án II. János Pál pápa boldoggá avatta Rómában.

A Vas megyei irodalmi emlékek felkutatásának végállomásaként érkezünk Szombathelyre, a megyeszékhelyre. Szombathely több mint kétezer éves történelmének számos irodalmi vonatkozása van, már a római időkben is.

Szombathely város elődjét, Savariát i. u. 43-ban Claudius császár alapította, s már a XVI. században feltűnik a város neve Európában mint „irodalmi emlékhely”: Európa humanistái körében terjedt a hír, hogy Savariában ráakadtak Publius Ovidius Naso sírjára. Valójában Ovidius savariai sírja csak egy a város történetében bőven fellelhető legendák közül: semmiképpen nem temethették el a költőt Savariában, mivel halálakor a város nem is létezett; a középkorban Szombathelyen fellelt sír feliratát vagy félreolvasták vagy egy olyan rómainak a nyughelye lehetett, akit Ovidiusnak vagy Nasonak hívtak.

A római idők utáni második aranykor a XVIII. században köszöntött a városra, amikor 1777-ben Mária Terézia a Szombathelyi Egyházmegye élére *Szily Jánost* nevezte ki, aki székvárosát korát messze túllépve alakította. Szily építkezéseinek köszönhető Szombathely új városmagja, a mai Berzsényi tér. A tér meghatározó épületei az ekkor épült Püspöki Székesegyház, a Püspökvár, az egykori szeminárium épület (ma egyházmegyei kollégium és a Szily püspök alapította Egyházmegyei Könyvtár székhelye). 1787-ben Szily János a szeminárium földszinti helyiségeibe telepteti Siess Antal soproni nyomdász műhelyét: a Siess-féle nyomdában jelenteti meg 1794-ben Kultsár István Mikes Kelemen Törökországi leveleinek első kiadását.

A székesegyházzal szinte szemben áll a Szily János utca 4. számú háza, Szombathely egyik nagy hagyományú épülete. Itt működött 1796-tól a 6 osztályos szombathelyi gimnázium és két évfolyamos bölcsészeti liceum, amelynek 1795 és 1850 közt Széchenyi István is növendékei közé tartozott. A gimnáziumot igazán nagy hírvé kiváló tanárai tették: e falak közt tanított *Kultsár István*, aki a XIX. század kezdetén majd első hosszabb életű magyar hírlapunk, a Hazai és Külföldi Tudósítások megalapítójaként, illetve a magyar színjátszás patrónusaként írja be a nevét a magyar kultúrába; a liceumban tanít matézist az ivánci születésű *Kresznerics Ferenc* XIX. századi nyelvész, szótáríró, aki sági plébánosként a mai Celldömölkön hunyt el; *Bitnitz Lajos* matematikus, nyelvész, aki 1819-től 1847-ig ingyen tanított magyar nyelvet és irodalmat, nem lévén a liceumnak kerete e tantárgyak oktatására, majd 1839-től 1850-ig igazgatója is volt az intézménynek – s mellettük más szombathelyi tudós tanárok (pl. *Szilassy László*, *Lipp Vilmos*, *Kunc Adolf*, *Kárpáti Kelemen*) akik nélkül a magyar művelődéstörténet aligha lenne teljes.

Az irodalmi emlékek nyomában következő időszakunk a XX. század tízes éve. Ekkor, 1912-ben született Sebesi Erzsébet, aki *Gazdag Erzsiként* lett országszerte ismert költő. Gyermekkorát Sárváron töltötte, első versei is innen származnak. A szegedi egyetem bölcsészkarának hallgatója volt, a diploma megszerzése után élete Szombathelyhez kötődik. Itt is hunyt el 1987-ben, a Jáki úti temetőben nyugszik.

Gazdag Erzsínél egy évvel volt fiatalabb *Weöres Sándor*, aki 1913. június 22-én született Szombathelyen. S bár Weöres gyermekora Csöngéhez kötődik, középiskolai éveiben visszatért Szombathelyre. Szállása ezidőtájt Pável Ágostonnál a leánygimnázium tanáránál volt – a Petőfi Sándor utca és a Paragvári út sarkán emléktábla jelzi a házat.

Az irodalmi emlékhelyek legkülönlegesebbjei talán azok, amelyek nem is feltétlenül egy alkotó, hanem egy irodalmi mű emlékét őrzik elsősorban. Ilyen Köszegezen a Jurisics tér 7. számú ház, a

Sgraffitos-ház, amelynek homlokzatán egy latin nyelvű mondat olvasható: „Sem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” – a mondat, ami *Ottlik Géza* Iskola a határon című regényének fejezetcímeit adja. 1923-tól 1926-ig Ottlik Géza is községi diák volt: a Hunyadi Mátyás katonai alreál tanulója; az Iskolác, ahol a regény játszódik. Az egykori alreál épületei még ma is állnak (a Dr. Nagy László Gyógypedagógiai Intézmény működik bennük), felkereshetők Ottlik Géza közel negyven nyelvre lefordított regényének felejthetetlen helyszínei. Egyszerre idézi tehát Kőszeg a regényt és alkotóját; Szombathelyen, a Fő tér 41. viszont elsősorban egy regényre és annak hősére emlékeztet. A város talán legkülönlegesebb, hatósugarában messze az országhatárokat meghaladó irodalmi emléke James Joyce világhírű regényéhez, az *Ulysses*hez kapcsolódik. A regény főhősének, Leopold Bloomnak, azaz Virág Lipótnak a nagyapja, *Virág Rudolf* Szombathelyen született. Szombathelyen, a Fő tér 41. számú házon emléktáblát találunk: a kutatók szerint e ház a regény alapján meghatározható korban egy Virág nevezetű család tulajdona volt – származhat tehát innen Joyce halhatatlan hőse, Leopold Bloom is. A világ nyolcvan városában ünneplik minden év június 16-át, a regény megtörténtének napját: a Bloom-nap és -fesztivál Szombathelyen is jó néhány éve része a város programkinálatának. A 2004 évi Bloom-napon avatták a Fő tér 41. háznál Magyarország első köztéri Joyce-szobrát, Veres Gábor szobrászművész alkotását.

A Vas megyei irodalmi emlékhelyek, emlékházak, múzeumok, emléktáblák és szobrok – megannyi lehetőség. Lehetőség arra, hogy a mindenkori jelen embere találkozasson azokkal, akikkel életükben találkozni nem adatott meg, lehetőség arra, hogy még szorosabb legyen kapcsolata azokkal az alkotókkal, akik életük és művük révén amúgyis részesei mindennapjainak. Az irodalmi emlékhelyek felkérése mindig különös érzést kelt: ekkor, ha csak percekre is, de részesévé lesz a látogató valami titokzatosnak: ha igaz a megállapítás, hogy minden helyben benne élnek a maga szellemei, akkor az emlékhelyek felkérése a kapcsolat keresése azokkal a szellemekkel, amelyek az alkotókban és művekben él.

Dr. Bokányi Péter

Sághegyi Trianoni Kereszt

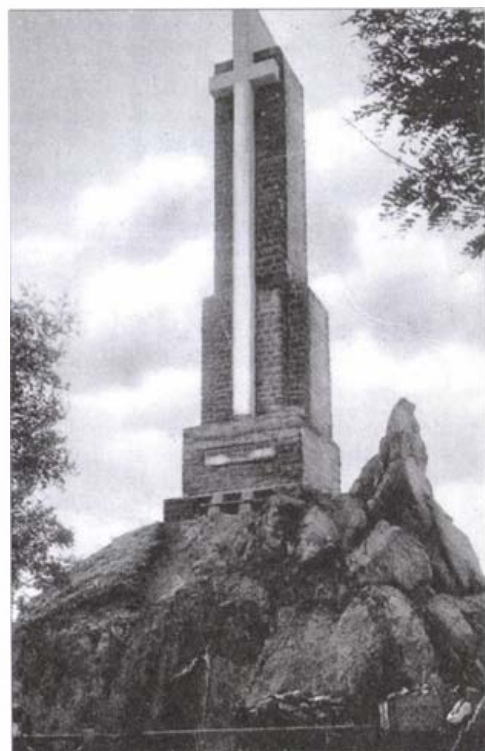
A kereszt helyének kiválasztása látszólag nehezen magyarázható. Ahol felépült, ott működő bánya volt és 4-500 bányász dolgozott még évtizedekig. A folyamatos üzem miatt a közlekedés veszélyes és nem engedélyezett. A kereszt azonban ott áll a tetőn, építéskor a hegy oldalában. Innen induljunk el.

A Kisalföld nyugati peremén, Kemenesalja szelíd lankái közül kiemelkedő magányos Ság hegy tanúhegyként ismert, mert jól szemlélteti a földtörténeti korok változásait. A vulkán creje által magasra emelt láva megszilárdulva a hegy felső harmadát alkotta és mint kitűnő építőanyagra szemet vetett a XX. század embere. Ipszerűen 1911-től kezdik széthordani. Hiába a fellépés, tiltakozás és küzdelem: a korabeli természetvédők – élükön Herczeg Ferenc íróval – a Badacsonyt meg tudták menteni, a hozzá nagyon hasonló Ságot nem, áldozata lett az emberi kapzsiságnak. A Sághegy pusztulása szimbólumként kapcsolódik össze az országcsönkítással: bizonyára ezért erősebb itt az emlékezésre való hajlandóság és készletet egy emlékeztető mű felállítására.

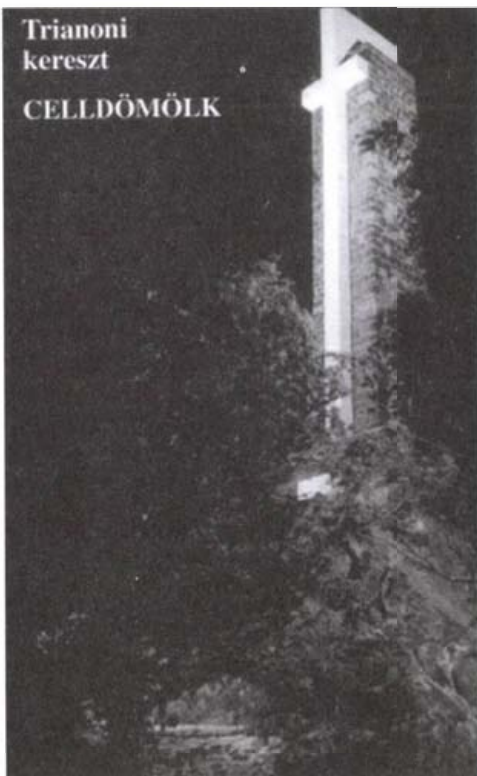
A kereszt előéletében két személynek jut fontos szerep. Az egyik *Jánossy Gábor*¹ Vas megye és Szombathely megyei jogú város Kultúregyletének igazgatója. Két ciklusban (1925–1935) Kemenesalja országgyűlési képviselője volt. Politikusként az erős nemzeti egység megteremtését kívánta szolgálni, minden szabadságot korlátozó intézménynek és intézkedésnek ellensége volt. Mint kemenesaljai birtoikos közléről szemlélhette a hegy pusztulását, ezért nem lehet véletlen az általa vezetett egyletnek a mohácsi vész 400 éves évfordulóján, 1926. augusztus 29-én a Ság hegyen tartott megemlékezése. Több mint tizezer ember gyűlt össze a megyéből és a szomszédos megyékből. Az elhangzott beszédeken érződik Trianon közelsége. Jánossy Gábor „Fohászokodás” című rövid beszédében² utal történelmi múltunk gyászos eseményeire és így folytatja: „Ság-hegy, Te zordon, Te néma, Te fenséges Bazalt-tempлом, aki tanúja voltál e hősi nemzet megcsúfoltatásának Trianonban... Te lásd meg ezen mi tisztességé-

¹ *Baráthné Molnár Mónika*: Évfordulók 2000-ben. Jánossy Gábor életrajza. In: A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 2000. 2. sz. 31–34. old.

² Emléklapok Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyletének a mohácsi vész 400 éves évfordulóján a Sághegyen 1926. augusztus 29-én tartott gyász-emlékülésről. Szombathely, 1926.

Cellsdömölk Sághegyi Trianoni emlékereszt

Trianoni kereszt
CELLDÖMÖLK

elünket és légy örökké álló tanúja és bizonyága e mi mai gyász-ünneplésünknek, a bánatos magyar lélek kesergéseinek és egyúttal a magyar becsület és igazság mellett való hitvallásunknak és tanúságtételünknek – Ámen!” A rendezvényt tekinthetjük az országcsönkítés elleni tiltakozásnak és az emlékmű építéséhez vezető út kezdetének, felvezetésnek.

A másik személy Szakály Dezső³ alsósági evangélikus tanító általában hagyományápolóként ismert, költészetéről kevesebbet tudnak. Hazafias, az adott kor szellemiségét tükröző háromszólamú szavalókórusra írt verseit országosan ismerték, sikerrel használták ünnepeken.

Részlet Kalma Pál budapesti evangélikus tanítógyűlésen tartott előadásából: „Hallottam már sok beszédet és olvastam sok írást a magyar igazságról, de egyik sem volt rám olyan hatással, mint amikor egy szép orgonavirág illatos májusi vasárnapon végignéztem az őrségváltást az Országzászlónál. Felejthetetlen élmény marad számomra, amikor az őrségváltás alatt a Protestáns Árvaház 80 tagú szavalókórusa Szakály Dezső alsósági igazgató-tanító *Magyar Akarat* című irredenta versét adta elő precíz betanulásban...”⁴

Szakály Dezsőnek volt saját kórusa, amivel gyakran szerepeltek különböző ünnepeken. Felfogása szerint a szavalókórusok a hazafias nevelés fontos eszközei, „...melyek dicsérik Istent, tanulják és tanítják szeretni a hazát és embertársainkat, szolgálják a nemzet egységének történelmi ügyét.” Költészetével a nemzeti érzék ébrentartását szolgálta, amikor a keresztépítés ügye előkerült, akkor lelkes támogatója lett.

A két említett személy kevésbé ismert, a közvélemény *Királyfalvy Gusztáv* alsósági születésű, de a fővárosban élő evangélikus tanító mint kezdeményező szerepét ismeri. Rá vonatkozó alapidokumentummal nem találkoztam, de jelentős szervező munkát végzett pártoló tagok megnyerésével.

³ Káldos Gyula: Egy néptanító életének fő állomásai. Szakály Dezső (1903-1979). In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2004. 3. sz. pp. 55–84. old.

⁴ Uo. 68–69. old.

1933-tól előtérbe kerül az emlékmű építése, az ügyet egy bizottság intézte, de nem tudjuk, hogy kik voltak a tagjai. A kezdeményezésnek már a tervezés időszakában nagy visszhangja volt. Ez összefüggésben van a hatalmas építmény várható költségeivel, mert induláskor nyilvánvaló lett, hogy az emlékművet Kemenesalja népe közadakozásból kívánja felépíteni.

Jöttek is az adományok az ország különböző részeiről, de főként Kemenesaljáról. Volt, aki pénzt küldött, a különböző iparosok és kereskedők öltönyt, csizmát, cipőt, egész vagy félsertést, egy-egy sonkát ajándékoztak, amit árveréseken vagy tombolán értékesítettek. Közadakozásból így épült fel a kereszt, a bazaltbánya „gazdag” adományával kiegészülve. Mit jelent a gazdag adomány kifejezés? Építőanyagot, pénzt vagy mindkettőt? Részletekről nem esik szó, mindig a közadakozást hangsúlyozzák. Az építkezés hivatalos útra terelése azt bizonyítja, hogy 1934 nyarán együtt volt a szükséges pénz és megrendelték a Trianon Emlékereszt tervét. Valószínű, hogy újabb kiadás merülhetett fel, mivel szeptember 8-án a celli sportpályán tombolával egybekötött műsort adtak elő, melyen fellépett Szakály Dezső 200 fős szavalókórusa is. Egy előkerült nyugta szerint e napon 15,90 pengőt vett át az eladott tombolajegyek árának fejében a Trianon Kereszt Alap javára az egyik árusítótól⁵.

A kereszt megépítéséhez engedélyre volt szükség. A szervezők kérelmet nyújtottak be a járás főszolgabírájához, amelyben azt kérik, hogy a „Sághegyen egy hazafias és közérdekű célt szolgáló emlékmű, a Trianoni Kereszt felépítését” a hatóság engedélyezze⁶. Kérelmükben kijelentik, hogy az építési költségeket a celdömölki járás közönségének adományából gyűjtötték össze. Az emlékmű tervezője Halász Jenő fővárosi építőmérnök, kivitelező vállalkozója Zsolnay Mihály Sárvárról. A kereszt – műszaki leírása szerint – 5x5 méteres alapterületen épülő oszlopszerű mű, melybe egy vasbetonból összeállított keresztet ágyaztak. A beadvány dátuma: 1934. július 24. Aláírásként a „Trianoni Kereszt Építő Bizottság” szerepel.

A főszolgabíró augusztus 8-ra helyszíni eljárást rendel el⁷. A hatóságot Gerlits Elek járási főszolgabíró, Becker Alajos főmérnök a kir. Államépítészeti Hivataltól, Bíró Kálmán Alsóság nagyközség jegyzője és Szabó Imre bíró képviseli. A kérelmező bizottság részéről Serényi Károly ny. hajóskapitány, dr. Rempert Elek főgimnáziumi tanár (Fasor) vett részt az eljárásán. Mint érintett fél jelen volt Lázár Jenő mérnök, bányatulajdonos is.

A bizottság megállapította, hogy a csatolt terv szerint az 1. sz. bánya területén kb. 8,5 méter magasú bazaltszikla tetején épül fel az emlékmű, melynek alapját robbantással alakították ki. Becker Alajos hangsúlyozza, hogy nagy gondot kell fordítani az építkezéskor arra, hogy a bányában a robbantásokkor keletkező detonáció az altalajt és keresztet ne ingassa meg. Lázár Jenő, mint bányatulajdonos kijelenti, hogy az emlékmű felállítása ellen nem emel kifogást. Hasonlóan nyilatkozik a nagyközség két vezetője is.

Az augusztus 23-án kelt véghatározat szerint az emlékmű felépülhet. A véghatározat mellékleteként szerepel az építési terv⁸. Egy hónap múlva, szeptember 23-án avatják az emlékművet. A csatolt építési terven Sárvár 1934. július 18-i dátum szerepel. A hivatalos terv ismeretében pontosíthatjuk a magasságra vonatkozó adatokat. Az alap 8,5 méter, a kereszt 19,5 méter tehát a teljes magasság 28 méter.

Felmerülhet a kérdés, hogy a fővárosban praktizáló tervező, miért nem a bejegyzés helyét használja. *Berzsenyi János Miklós* építőmérnökkel 90 éves korában beszélgettem és irtam életútjáról⁹. A beszélgetésben felsorolta, hogy mely építményekre büszke és köztük volt a Trianoni Kereszt is. Akkor részletekről nem volt szó. Most a családja megerősítette, hogy beszélgetések során többször említette, ha a kereszt szóba került: ő tervezte, a hivatalosan megjelölt személy csak a nevét adta. Leánya az ő emlékére alapítványt hoz létre a Sághegyért.

Mint láttuk, az emlékereszt egy hónap alatt elkészült. A 2,5 méter hosszú beépített betonelemre a következő szöveg került:

⁵ Hetényi József helyi gyűjtő tulajdonában, aki őrzi a kereszt gipszmalettejét is.

⁶ Vas Megyei Levéltár. A celdömölki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok. IV. 417.b – 3674/1934.

⁷ Ugyanott.

⁸ Ugyanott.

⁹ *Káldos Gyula*: Vasdiplomás életpálya. In: Új Kemenesalja, 1990. 2. sz. 6. old.

NAGYMAGYARORSZÁGÉRT
Kemenesalja népe
MCMXXXIV

A Trianon szó sosem szerepelt a keresztben, mint azt többen tudni vélik. Tévedésük forrása az a gipszmacsett, melyet árusításra készítettek. Ezen már olvasható a „Trianon” szó és ezt vették át a sághegyi kereszt megnevezésére, miután az eltüntetett eredeti feliratot nem ismerték, ezért kezdettől *Trianoni Kereszt* néven emlegették.

A korabeli sajtó „Kemenesalja nagy ünnepe” címmel számolt be a Trianoni Emlékkereszt avatásáról¹⁰. A jelenlévők létszámát 10–15 000 főre becsülik. Az eseményre különvonatok – úgynevezett filléres vonatok – hozták az érdeklődőket. Pápáról például 1500-an jöttek.

Dr. Ostffy Lajos főispán üdvözölte a megjelent előkelőségeket és mondott beszédet, melyben említette: a kereszt jelképe a megfeszített magyar igazságnak, jelképe a feltámadásnak. *Vitéz Fekete Lajos* celldömölki községbíró olvasta fel az alapító okirat szövegét, amit befalaztak az emlékmű talapzatába. Gróf Takách Tolnay József ny. altábornagy, mint szónok a magyar nép élni akarásáról, elpusztíthatatlanságáról beszélt. Őt a délelőtti folyamán szülőhelye, Celldömölk díszpolgárává választották.

Rempert Elek saját szerzeményű ódáját adta elő. Ezután Nagy Emil ny. igazságügy-miniszter, majd báró Forster Pál szölt az egybegyűltekhöz. A beszédeket *Jánosy Gábor* Trianont ostromozó szónoklata zárta. Ezek után *dr. Gerlits Elek* főszolgabíró megőrzésre, gondozásra átvette az emlékművet.

A koszorúzás után színvonalas műsor szórakoztatta közönséget. Fellépett Szakály Dezső 200 fős – diákokból és felnőttekből álló, díszmagyarba öltöztetett – kórusa. Elképzelhető, hogy a felfokozott ünnepélyes hangulatban milyen hatást váltott ki a három szólamban felcsendülő „*Nem! Nem! Soha!*” című irredenta költemény.

A beszámolókból nem szerepel egy 16 éves diáklány, Macsotai Rózsa szavalata. Most azért emlétem, mivel hat évtized után mint *Dezső Lajosné*, a kereszt tövében egy ünnepségen ismét elmondhatta az akkor előadott verset.

Felmerül a kérdés, hogy mit tartalmazott az alapító okirat. A tudósítók erről nem szólnak. A közel-múltban külföldről került vissza egy „Okirat”¹¹, amit eredetinek mondanak. A helyi festő-iparművész, Rács Reich Imre rajzolta. Valószínű, hogy egy példányát helyezhették az emlékmű talapzatában, tartalma legalábbis erre utal.

Az első fejezet a mű létrejöttére utal, a másodikban a mű tervezőjét és kivitelezőjét említi, továbbá azt, hogy közadakozásból épült. A harmadik fejezet felsorolja, hogy avatáskor kik voltak az ország, a megye, a járás és Alsóság vezetői. Aláírás ezen sem olvasható, helyette a Szózat nyolcadik szakasza van felírva.

A kereszt kivilágításának lehetősége már avatáskor felmerült. Ennek is akadtak pártfogói: nem kisebb személyiség, mint a Pesti Hírlap főszerkesztője személyesen járt közbe a Villamossági Rt-nél, hogy ingyen adjon áramot az emlékkereszt kivilágításához. A tervek szerint télen világitották volna ki, amikor Celldömölk vasúti csomópont környékén a legtöbb vonat közlekedik.

Úgy tűnik, hogy a Ság hegy, mint helyszín vonzza a nagy rendezvényeket. 1948-ban is sokan gyűltek össze itt az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriuma rendezett megemlékezésére. Pontosan nem ismerjük, hogy kinek az ötletére, de a Trianoni emlékmű jellegét megváltoztatták: az eredeti szöveget tartalmazó táblát megfordították és helyére a „SZABADSÁG” szó került. Így az ötvenes években, mint a szabadság jelképe, elkerülte a valószínű lebontást, sőt egy időben a három tavaszra utalva még két évszámot felfestettek, amit az idő lekoptatott.

A rendszerváltás előtt emlékező rendezvények nem voltak, de nagyon sokan látogatták. Az 1966-tól 25 éven keresztül szervezett Kemenesaljai Napok állandó záró rendezvényeként a kráterben tartott fűvőszenekari hangversenyekre ezrek zárandokoltak el. 1975-től a hegy felső része Tájvédelmi Körzet lett, ahol tanösvény mutatja be a hegyre vonatkozó tudnivalókat. Sok a szervezett csoport, valamint természetesen egyéni látogatók is szép számban keresik fel a hegyet.

¹⁰ Kemenesalja, 1934. Szeptember 30.; Pápai Hírlap, 1934. szeptember 29.; Vasvármegye, 1934. szeptember 25.; Magyar Távirati Iroda, 1934. szeptember 24.; Magyar Országos Tudósító, XVI. évf. szeptember 24. In: Országos Levéltár, K. Szekció

¹¹ Kemenesaljai Trianon Társaság tulajdonában (Celldömölk, Hollósy tér 1.)

Berzsenyi Janosits Éva 1991-ben létrehozta az „Alapítvány a Sághegyért”¹² civil kezdeményezést. Célja: a „Szabadságért emlékmű állagának megóvásáról és fenntartásáról való gondoskodás, tekintettel arra, hogy az emlékmű létrehozásában illetve megvalósításában az alapító édesapja is részt vett.” Tíz év múlva, 2001-ben a Vas Megyei Bíróság az alapító kérésére úgy döntött, hogy a Sághegyi Szabadságért Emlékmű elnevezés helyére „Sághegyi Trianoni Kereszt Emlékmű” kerül¹³.

Hagyományápolás céljából 2000-ben alakult a Kemenesaljai Trianon Társaság, amely évi két alkalommal (június 4. és szeptember 23.) megemlékezéseket tart. Az utóbbi program három napos: pénteken fórum neves személyiségekkel, szombaton koszorúzási ünnepség, vasárnap ökumenikus istentisztelet a nagytemplomban.

A kereszt közelében a felépítése óta végzett robbantások és az idő múlása kikezdte az alapot. Félő volt, hogy összeomlik, ezért felmerült a lebontása is, de ezt komolyan senki sem gondolhatta.

Az 1990-es évek végén a tájvédelmi terület rekonstrukciója keretében az alapokat megerősítették, az eredeti feliratot helyreállították, a keresztet fehérre festették. A város elektromoshálózat-bővítést hajtott végre. Az emlékmű a közvilágításra kapcsolva 2000-ben diszkvilágítást kapott, azóta éjszaka nagy távolságból is jól látható.

Káldos Gyula

Az Írott-kő Natúrparkért Egyesület

Írott-kő a hallgatag csúcás. Több mint 650 évig hallgatott arról, hogy hajdan másként nevezték. Fenyőhegy – így diktálták be 1354-ben a káptalan előtt. Határjárást tartottak. Fára, kőbe vésték a határjeleket. Ott fenn a csúcson van egy fillit szikla. 1679-ben erre a sziklára jeleket véstek. S mint hogy a csúcás alatt „szálás, széles bükkös” erdő állt, a csúcst Szálkőnek nevezték el.

A vésett jelek egy-egy betűvel rövidítve az érintett birtokhatárokat jelentették.

A kő meg volt írva, ezért kapta a nevét: *Írott-kő*. Németül: Geschriebenstein, a „megírt kő”.

Az Írott-kő Natúrparkért Egyesület 1997 áprilisában alakult meg Kőszeg központtal. A kialakítandó natúrpark gondolata korán felvetődött, ám konkrét lépésekre csak a hegység osztrák oldalán működő Geschriebenstein Natúrpark ünnepélyes megnyitása (1996. május 16.) után került sor. A Fertő-Hanság Nemzeti Park létrehozására megalakult osztrák-magyar vegyes bizottság kezdte el az előkészítő munkálatokat. A natúrpark létrehozásának 1996-ban a PHARE CBC program adott lendületet, melynek során a szomszédos ausztriai települések és civil szervezetek konkrét lépéseket tettek a saját területükön tervezett Natúrpark Geschriebenstein létrehozására. Ennek 1996. május 16-i megnyitását követően Kőszeg város, Cák, Bozsok, Kőszegszerdahely, Kőszegdoroszló és Velem községek, továbbá a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság Vas Megyei Irodája a Szombathelyi Erdészeti RT-vel közösen megkezdte egy, a natúrpark működtetését célzó szervezet kialakítását. A natúrpark létrehozásának és működtetésének azóta is motorja az Írott-kő Natúrparkért Egyesület. Ennek tagja volt az említetteken kívül a Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, valamint magánszemélyek, vállalkozások. Időközben további települések kívántak csatlakozni, 16 község – Kőszeg, Velem, Bozsok, Cák, Kőszegszerdahely, Kőszegdoroszló, Horvátszidány, Kiszsidány, Ólmod, Peresznye, Lukácsháza, Gyöngyösfalu, Kőszegpaty, Nemescső, Pusztacsó, Perenye – határára bővült. Az egyesület egyéni tagokból és jogi személyekből áll, rendes és pártoló tagjai vannak. Tagságát jelenleg 16 település, 14 szervezet és 50 magánszemély, valamint 12 pártoló tag alkotja. A natúrpark központja a történelmi kisváros Kőszeg, melynek város-magja a nemzeti örökség része, műemléki épületei, a középkori időkét idéző városszerkezete, templomai, polgárházai, ódon városfalai örök értékek őrzői. A kőszegi borászat hagyományai szinte egyidősek a várossal, a Szőlő Jövésnek könyve Európa híri kultúrtörténeti érték. A Szent Vid hegyet már három-ezer éve, a késő bronzkorban lakták, a római kor, avarok maradványaival több helyütt találkozhatunk. A natúrpark területén a nemzetiségi kultúrának is meghatározó szerepe van: németek, horvátok élnek ma is itt és őrzik kultúrájukat.

¹² Alapítvány a Sághegyért alapító okirata 1991. (Celldömölk, Temesvár u. 18.)

¹³ A bírósági határozat csatolva az okirathoz.

Hétforrás (Mészáros T. László Köszegeiről szóló könyvéből)

Az Írott-kő Natúrparkba érkezők szinte minden évszakban találnak érdekes rendezvényeket Szent György naptól Adventig sokszínű programkínálat várja az érdeklődőket. A jellegzetes helyi termékekhez kötődő programok a Szőlő Jövésnek Könyve ünnepség, a szüreti mulatságok, a gesztenyecünnepp, a Natúrpark Ízei Gasztronómiai Fesztivál, a Márton napi újborköszöntő. Több évtizedes múltra tekint vissza a Köszegei Várszínház rendezvénysorozata, ahol színházi előadások, zenei koncertek sora teszi kellemessé a nyári estéket. A Hétforrás Piknik, a velemi Alkotóház népi kismesterség bemutatói, a lukácsházi lovas napok, a hétvégei gyalogos és kerékpáros túrák számos kikapcsolódási lehetőséget nyújtanak.

Forrásai

A Köszegei-hegység geológiaiilag az Alpokhoz tartozik, anyagának nagy részét mészben gazdag kristályos pala adja. Bizarr kőszobrainak legszebb képviselői a Kalapos- és Asztal-kő. Szubalpin klíma sajátosságai jellemzik: hűvös nyár, viszonylag enyhe tél, és kiemelkedően bőséges, esetenként több mint évi ezer milliméter csapadék. A hegységben bővízű források fakadnak és több kisebb-nagyobb vízfolyás ered. Legmagasabb pontja az Írott-kő 883 méter. Turistaútvonalak és tanösvények mentén ismerhetjük meg a hegységet.

A Köszegei-hegységben több mint 45 forrás található, ebből harminckettőnek jelentős a vízhozama, vagy turisztikailag használt területen található foglalt forrás, melyek 73%-a minősül védettnek. A források és az általuk táplált csermelyek, patakok sok élőlény számára állandó és nélkülözhetetlen életeret nyújtanak, gyakran védett fajok, gyepi békák, foltos szalamandrák élőhelye. A Köszegei-hegység forrásai közül jelentős a Hétforrás, az Enikő-forrás, a Jávorkút, a Ciklámen-forrás, a Mohás-forrás, a Szikla-forrás, a Borha-forrás, az Őz-kút, a Cákai hordómosó forrás, a Hubertus-forrás, a Péterics-forrás. Sok forráshoz kapcsolódik valamilyen hiedelem, valós történelmi esemény, vers vagy legenda, melyet gyakran nevében is őriznek.

Valamennyi közül a *Hétforrás* a legismertebb. Első elnevezése már a XIV. században is élt. Úgy hívták: Várkuta, s az egykori Óház vizét adta. A XVII. végén németül a Brunnengraben kútjának, magyarul a „Kútvölgye kútjának” nevezték. Rajnis József gyönyörű versében írja: „Ott amaz hét forrás kelleti tiszta vizét” (1781). A jelenlegi forrásfoglalás 1896-ban a Millennium alkalmából készült, ekkor helyezték el a hét honfoglaló magyar vezérré emlékeztető táblákat is.

A *Hörmann-forrást* először Csarmas-kútjának nevezték, ebből eredt a Csarmas-patak is. A XVIII. században kapta a Hörmann-forrás nevet. Két dologról híres: egyrészt valamennyi közül a legmagasabban fekvő forrás (713m), másfelől névadójáról, Bethlen Gábor korának tragikus sorsú várnagyáról. A

nyugat-magyarországi főrendek közül gróf Batthyány Ferenc 1620 őszén Bethlen Gábor oldalára állt. Őt követte a vár úrnője, Széchyné Forgách Margit, s kiadta a parancsot, hogy a várkert kapuján át engedjék be a felkelőket. Erről csak Hörmann várnagy tudott. 1621 tavaszán Rainbolt Collalto, császári hadvezér erős sereggel vette körül a várat és a védekezés értelmetlenné vált. Hogy a várban felhalmozott puskapor ne kerüljön a császárhű hadak kezére, Hörmann felrobbantotta a löporkészletet és a községi Felsőerdő egyik forrásánál a Csarmas-kútnál lévő barlangba menekült. A városi múzeumban ma is található egy kettős törkés, börtökjén pedig egy felirat: „Ez az a tör és kés, mellyel... miután megtalálták, megkapták árulása bérét, mert e forrás előtt elevenen megnyúztatott. A forrás pedig azóta is a Hermann nevet viseli.” Eszerint ez a kettős törkés volt a községi várnagy kegyetlen megkínzásának eszköze.

Torkos László írja:

„*S e kút legyen bizonyosága
Gyalázatos tettednek,
S e vízzel örökké éljen
Gyalázata nevednek!*”

A halálos ítéletnek és kivégzésének napját is ismerjük: 1621. május 27. A kivégzés módja csak a legenda tárgya. Emlékét a községi Várparkban 1971-ben emelt Hörmann-kő őrzi.

Tanösvények

Ciklámen erdei tanösvény. Témája a Községi-hegység erdőgazdálkodása, hossza: 4,5 km, állomásai száma: 11. A tanösvény a Szent Vidtől a Stájer-házakig vezeti a látogatókat. Először a kék kört kell követni a Hörmann-forrásig (turistajelzés), majd ott a kék sávjelzést a stájerházi Erdészeti Erdei Oktatóközpontig.

Csillaghúr tanösvény. Témája az Írott-kő Natúrpark jellemző növény- és madárvilága. Hossza: 3,5 km, állomások száma: 30. Megtekinthető a Kincs Pihenőtől az Óház-kilátóhoz vezetőút mentén.

Írott-kő tanösvény. Témája a natúrpark településeinek és a Község-hegység kirándulóhelyeinek megismerése. Hossza: 2 km, állomások száma: 20. Megtekinthető az Írott-kő kilátóhoz vezető út mentén.

Királyvölgyi Természetvédelmi Tanösvény. Témája az Írott-kő Natúrpark jellemző növény- és állatvilága. Hossza: 1,5 km, az állomások száma: 34. Megtekinthető Községen az Árpád tértől a Királyvölgyig tartó gyalogút mentén.

Óriások útja. Témája a Széles-kő és a Kalaposkő közötti hegygerinc jelentősebb sziklaalakzatainak, kis barlangjainak bemutatása. Megközzétehetősege: Szokos, Sibrik kastélytól a Kalaposkőig. Hossza: 7 km, állomások száma: 5.

Védett növényeket bemutató tanösvény (Chernel-kert). Témája Magyarország kipusztulással veszélyeztetett növényeinek bemutatása, felépítése: élő tanösvény. A mesterségesen nevelt növényeket kis ágyásokban találjuk. Minden növény mellett tábla mutatja a nevét és jellemző élőhelyét. Bemutatott fajok száma: 96. Megközelíthető: Község, Arborétum utca, Chernel-kert.

Község a természettudósok városa

Itt élt *Festetich Imre*, aki Mendel előtt felfedezte és dokumentálta a genetika első alaptörvényeit. *Herman Ottó*, a breznóbányai sebészorvos fia, fotográfusként érkezett ide. Rövidesen azonban az Erdélyi Múzeum preparátoraként távozott, hogy Brassai Sámuel mellől aztán a magyar néprajz, a magyar tudományos madártan megalapítójaként a pókok, a halászat, a népnyelv avatott ismerőjeként legnagyobb polihisztoraink sorába emelkedjék. A madarak világa ejtette rabul községi patrónusának, a természet vizsgálatával szintén foglalkozó *Chernel Kálmán* fiát, *Chernel Istvánt* is. Háromkötetes, korszakalkotó műve Magyarország madarairól, a Vas Vármegyei Múzeum Természettudományi Osztályának megalapítása, a madárvédelem és a sielés hazai elterjesztése rövid életét kortársaihoz méltó keretbe foglalta. Életének utolsó szakaszát töltötte itt a községi temetőben nyugvó *Vönöczky Schenk Jakab*, a tudományos célú madárgyűrés hazai megalapítója és világszerte elismert művelője. A botanika jeles kutatói közül a teljesség igénye nélkül is meg kell említeni *Freh Alfonz*, *Waisbecker Antal* és *Piers Vilmos* nevét. A neves elődök munkájának közelmúltig példás követője volt *Bechtold István* ornitológus, kinek a sérült madarak gondozása terén kifejtett áldozatos munkája immár tíz éve, intézményes formában folytatódik Községen. Színes és színvonalas természettudományos előadásai a ma középkorú községiekben kellemes emlékként, hasznos időtöltésként élnek. Chernel gróf úr kertjének egykori madár-

Müemlék pincesor, Cák (Mészáros T. László felvétele)

védelmi célú sövényeire már csak néhány korosabb szőlősgazda emlékezik. Szellemük azonban a látogató számára is érezhető Kőszegen, ha szóba elegendik a vendégszerető helybéliekkel vagy kilátogat a Hegyalja nagy gonddal ápolat szőlőibe, gyümölcsöskertjeibe.

Látogatóközpont

Az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság az országban egyedülálló koncepcióval, 2006-ban 540 négyzetméter alapterületű természetvédelmi látogatóközpontot létesített Kőszegen. Az Európai Unió támogatásával felépült, Bechtold István nevét viselő Természetvédelmi Látogatóközpontban az alábbi kiállítások látogathatók.

A madarak élete. Bechtold István és Chernel István szellemiségét követve a kiállítás külön helyen foglalkozik a madarakat fenyegető veszélyekkel, a madárbalesetek megelőzésével, madárvédelemmel.

A Kőszegi-hegység élővilága. a látogatók megismerkedhetnek a Kőszegi-hegység kialakulásának történetével, jelenlegi állapotával. A Kőszegi-hegység jellegzetes kőzet- és talajformái, valamint élőhelyek szerint csoportosítva a helyi növény- és állatvilág legjellemzőbb képviselői nagyméretű tárlókban láthatók.

A Chernel István Emlékmúzeum. Chernel István ornitológus életművét, munkásságát dolgozza fel, valamint bemutatja Bechtold István és Horváth Ernő életét és munkáját.

A Búbos Cinege élményösvény. A látogatóközpont épülete mellett elsősorban gyermekek részére alakították ki, ahol játékos formában ismerkedhetnek a madárvilággal, óriás kirakón állíthatják össze az épület képét, játékos feladványokat oldhatnak meg, kipróbálhatják a madárkereső távcsöveket. A kicsik saját madárképet satírozhatnak maguknak, a labirintusban pedig a gólyák életének egy évét élhetik át.

Chernel-kert. A mintegy 1,5 hektár egykor a Chernel-család birtoka volt, majd Chernel István emlékkertté, madárvédelmi mintateleppé alakította. 1898-ban fogott hozzá a mai arborétum kialakításához, majd sűrű sövényeket alakított ki, hogy a madarak számára megfelelő fészkelő- és búvóhelyet létesítsen. A kerttel hármast kíván szolgálni: madárvédelmi mintatelepet, emlékparkot hozott létre és gyönyörködtetni kívánt. 1998-ban alakították ki a védett növényeket bemutató tanösvényt. Az élő tanösvényen Magyarország kipuštulással veszélyeztetett 96 növényfaját tekinthetjük meg. A mesterségesen nevelt növényeket kis ágyásokban találjuk. Minden növény mellett tábla mutatja a nevét és jellemző élőhelyét.

Stájer-házak

A Stájer-házak a Kőszegi-hegység szívében, 1750-ben Mária Terézia által ide telepített egykori stájer erdészlakokból kialakított erdei iskolai komplexum. 1996-ban a Szombathelyi Erdészeti Zrt alakított ki Erdészeti Múzeumot, majd az Erdei Iskolát, végül 2004-ben az erdei szállót. Az erdei iskola célja, hogy bemutassa és megszerettesse a gyermekekkel a természetet, az erdőt, valamint az erdőben dolgozó ember munkáját. A Stájer-házak erdei tisztáson, fokozottan védett hegyi kaszálóréttel keretezve, mintegy négyezer hektáros erdőtömb szívében állnak. Bükkösök borítják itt a lejtőket, de a közelben fakadó, foglalt Ciklámen-forrás alatt hegyvidéki égerest találunk, sőt az iskola közelében arborétum terül el. Az Erdészeti Múzeum kiállítása áttekintést nyújt az erdőgazdálkodás történetéről, a Kőszegi-hegység természetrajzáról és kutatóiról.

Helyi termékek

Az Írottó Naturparkért Egyesület egyik célkitűzése volt a helyi termékek bevonása a turizmusba, a naturpark területén termelt, készített helyi, jellegzetes termékek turisztikai kínálatban való megjelenése, egységes arculat kialakítása. A „Naturpark elismert terméke” minőségbiztosítási termékrendszer, termékdoboz, címke került bevezetésre. A termékek piacra jutásának elősegítésére rendezvényeket szervezünk, működik a Natúrbolt, megszületett a Kőszegi Borút Program.

Natúrbolt, Gyógy- és Fűszernövénykert

2005-ben Kőszegen a Jurisics-vár Saroktornyában megnyílt a Natúrbolt a hozzá kapcsoló 124 négyzetméteres gyógy- és fűszernövénykerttel célunk volt a natúrboltban kiállított és megvásárolható helyi termékek piacra jutásának elősegítése. A kertben ma már több mint ötven faj egyynári és évelő gyógy- és fűszernövény terem. Hasznos ismereteket lehet szerezni a kert látogatásakor, mert a bolt vezetői nem csak natúrparki információkkal szolgálnak, hanem a kert növényeivel kapcsolatos egyéb ismereteket is megosztják az érdeklődőkkel. A kertben alkalmanként ismeretterjesztő előadásokat, gyakorlati bemutatókat hallhatunk az öko-gazdálkodás, a gyógy- és fűszernövény termesztés, felhasználás, a különféle gyógyító teák készítéséről. A Natúrboltban csak natúrparki termékeket lehet vásárolni, ma már 24 beszállító termékei alkotják a kínálatot. A boltban megvásárolhatók a Kőszeg Borút gazdáinak kiváló palackozott borai, mézeskalácsok, mézes sütemények, élő cserepes, szárított gyógy- és fűszernövények, virág dekorációk, csuhé bábok, termésbábok, festmények, kerámiák, fazekas termékek, textiliák, kosarak, rongybábák, kovácsoltvas termékek, kiváló mézek, fafaragások, gyöngyfűzött termékek, könyvek, képeslapok.

A kőszegi bor

A királyok asztalára került kőszegi szőlő története a legenda szerint a római időkig nyúlik vissza és évszázadokon keresztül a város történetével szorosan összefonódott. Szobrok, domborművek, épületek, pincék, történeti források, dülönevek egész sora mesél a szőlőről, a borról. Egyedülálló emlékünkn az 1740 óta vezetett Szőlő Jövésnek könyve, melybe Szent György napkor a mai napig berajzolja a szőlőhajtásokat. Az épületben a kőszegi szőlő és bor történetét, múltját bemutató kiállítás látható; Itt a kőszegi borúthoz tartozó borászok fajtakinálata ismerhető meg, s mintegy 40 fő részére alkalmas kóstolóhely is van. A kőszegi elsősorban vörösbor, kedvelt fajták a kékfrankos, zweigelt, blauburger, a fehérek közül a chardonnay, de kóstolhatunk rosét is, mely – ahogy tartják – a hölgyek kedvence.

A borkutúra emlékei

Szőlő Jövésnek Könyve (Kőszeg, Jurisics-vár, Városi Múzeum Rajnis u. 9.);

Kapásházak (egykori szőlőművesek, kapások házai) Kőszeg, Várkör 82–86.);

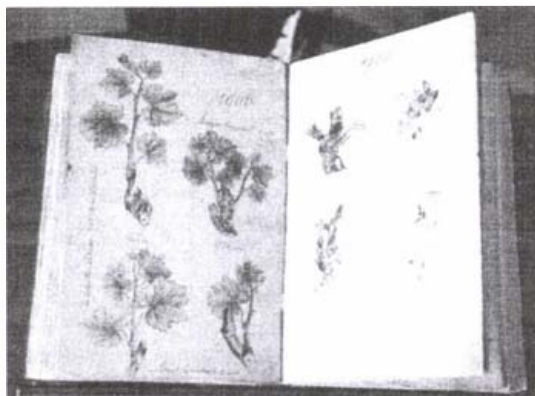
Hegyalja úti barokk pincék (Kőszeg, Hegyalja út 25. 29. 31.);

Szent Donát szobra (Kőszeg, Rajnis u. 12.);

Szent Donát kápolna (Kálvária hegy);

Borászati eszközök bemutatója (Stefanich Pincészet Kőszeg, Rákóczi u. 60.);

Kőszegi Borok Háza, Szőlő és borfeldolgozási helytörténeti gyűjtemény (9730, Kőszeg, Várkör 54., Tel.:94/361-014);

Szőlő Jövésnek Könyve (Mészáros T. László felvétele)

nácós ház 12 helyiséges lakó- és gazdasági épület is egyben, mely az 1878-as éveit idézi paraszt-barokk stílusú bútoraival, szőtteseivel, lisztes- és kenyérládájával, lábas edényeivel, füstös konyhájával. Kukorica- és tollfosztáshoz, disznóvágáshoz közösségi helyiség is található itt. Külön szoba idézi fel az „öregszülék” életét szalmazsákkal, komóddal, sublóttal, katonaládával, csizmahúzóval. A négyszögletes ház belső udvarán kerek kútból húzzák a vizet, a világítást petróleum-, és a gerendás mennyezetre akasztott luszterlámpákkal oldják meg. Száz éve még sajátos vegyes nyelvű és identitású lakosság élt itt békességben, egyetértésben: magyarok, szlovének, horvátok, svábok, ertzek (németek). A svábok, németek szőlőt műveltek, a szlovének kereskedtek, iparosok voltak és a magyarokkal és horvátokkal együtt művelték a földet. Mindenkinek, mindennek megvolt a saját helye és szerepe. A Biotájház maga a falu élete, múltja és jövője, az egyszerű, boldog, teljes életképe! Legyen kézművesség, biodinamikus gazdálkodási mód, Holdnapár alkalmazása, paraszti gasztronómia, tájhű gazdálkodás, mind-mind megtapasztalható Lukácsházán.

Múzeumok

Jurisics Miklós Vár (Köszeg, Rajnis u. 9.); *Vármúzeum* (várostörténeti kiállítás, Szőlő Jövésnek könyve, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Tábornokház* (céhes és kézműves állandó kiállítás, Köszeg, Jurisics tér 6.); *Óregtorony-Zwinger* (borkiállítás, városi könyv-, nyomda- és sajtótörténet 1836 és 1920 között, Köszeg, Chernel u. 16.); *Arany Egyszarvú Patikamúzeum* (Köszeg, Jurisics tér 11.); *Főnix Ház* Szamos Marcipán, Mesegaléria, Borgaléria, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Postamúzeum* (A világ postásai bélyegképeken, Európai postaútvonalak, Köszeg postatörténete, Köszeg, Rajnis u. 9.); *Köszegi Borok Háza* (Köszeg szőlő- és bortörténete, Vinotéka, Köszeg, Várkör 54.); Bechtold István Természetvédelmi Látogatóközpont, Chernel-kert Arborétum és múzeum, Stájerházak Erdészeti Múzeum, Căki Műemlék Pince-sor, Velemi Vizimalom (működő műemlék) Köszegszerdahely és Velem határában.

Kiállítások

Köszegszerdahely: néprajzi kiállítás (Kossuth u. 5.); *Köszegdoroszló*: Az Írottókö Natúrpark természeti értékei fotókiállítás (Faluház, Fő u. 7.); *Velem*: Szent Vid hegyi régészeti ásatások bemutatása, fotókiállítás (Rákóczi u. 18.); *Gyöngyösfalu*: Teleptülés- és tűzoltóság történeti kiállítás (Kossuth u. 1.); *Nemescsó*: Falu- és Egyháztörténeti kiállítás (Péterfy Sándor u. 37.); *Bozsoki Borház* – Köszeg-hegyaljai pincebelső bemutatása, a szőlőművelés és borfeldolgozás eszközei, Köszeg-Vashegy Borút borfajtáinak bemutatása; *Horvátzsídány*: Horvát nemzetiségi kiállítás (Fő u. 6.); *Ólmod*: Horvát nemzetiségi kiállítás (Fő u. 25.).

Bakos György